

A KUPOLA ALATT

Sápadt, fáradt már ez a fény. Felbomlott, megtört az ablakok üvegfestményein. Alig marad ereje végigsimogatni az oszlopok márványát, a pillérfők aranyozott csigavonulatait és levéldíszait, az orgona néma sípjait, a koporsós oltárasztalokat és fölöttük azt a leheletszerű réteget, amely másfél évszázados tömjénfüstből meg a gyertyalángokból kiröppenő koromszemekkel együtt halotti lepelként borul rég halott festők ecsetvonásaira. A színek fennakadtak az ablakok üvegfestményein, s ami átszűrődik rajtuk, sejtetés, félhomály, majdnem alkonyat. Alkonyat, igen, amely a puttók mosolyától villogó pendentifeken, s fölöttük, a buzgón írogató evangélisták képein, de fenn, a kupola legtávolabbi pontja körül hirtelen éjszakává mélyül. A kupola vak csatornanyílása ez, amely érzéketlenül elállja a feléje röppenő angyalkák útját. A többi boltozás képei sokkal világosabbak. Megülnek a csillagokkal szabályos négyszög alakban teleszórt ultramarinkék bolton, de olyan csöndesen, hogy még szárnyas angyalai is mozdulatlanok. Nyilván egy közérthetőségre törekvő mesterember csinálmányai, amelyek sok színnel kelletik magukat, szemem mégis elsiklik fölöttük s tekintetem megáll a vak laterna körül. A kupola innen lentről első pillantásra csupa zűr, szürke mezőből kivillanó lángok, angyaltestek körvonalai, bíborpalást egy vállon, vörös zászló egy harcos kezében, angyalok és felhők, kerubok és felhők, kereszt, két kőtábla, Veronika kendője, Ádám és Éva, Dávid király és hárfája, egyszóval az egész képzelt mennyvilág, az egyházi képírás és témarendszer zsúfolt felvonulása, rengeteg arc és alak, jelkép és allegória. Festők ecsetjével tovább építi a kupola négy tartóoszlopát és pendentifjét. Látszatépítményének négy ága a laterna-nyílás összeborul s ezzel átlósan négyfelé tagolódik a kupolatér. Segítségükkel a festő négy mezőre – négy fejezetre – osztja mondanivalóit. A látszólag kusza gomolygást tehát művészi arányérzék nem csekély komponáló és képszerkesztő tehetség osztja szakaszokra s foglalja ugyanakkor szerves egységbe. A

szimmetria unalmát eleve eloszlatják a leheletfinom felhők felbukkanó angyalkák. Ők hívják fel figyelmünket a kupolafreskó megsokszorozott perspektívájára. Szinte minden alak más-más síkban lebeg, távlatok mögött távlatok nyílnak, horizontok borulnak egymásra s a négy mező határain röpködő angyalkák már-már végtelen határait súrolja. A festő rejtett vágya ez az oldódás, ez a szabad gomolygás és beleolvadás a tér magasságaiba? A finom habarcsrétegbe itatott színek harcra kelnek az anyaggal és a tér szabta határokkal, mintha felejtetni akarnának minden korlátot, vonalat, sőt önmagukat is, és - merjem-e kimondani – felejtetni magát a létet.

Mert a kupolafreskó alkotásának kora, az utolsó negyedévben hajló XVIII. század ezen a tájon a korlátok, sorompók és tilalomfák kora. A nagy nemzedékrengető háborúk lezajlása után két hatalom emeli fel fejét: az abszolút központi hatalom és a katolikus egyház. A reformáció gyengülő s a polgárság erősödő fenyegetése nyomán egymással szoros szövetségben minden erőt önmaguk védelmére tömörítenek. Eszmeviláguk alappillére saját értékük és rendíthetlenségük hirdetése. Bizonyos isteni rendelésekre hivatkozva örökkévalónak hirdetik magukat. Uralmuk állandósult, több változásra szükség nincs, legfeljebb fennköltségük emelésére. A társadalomban ők biztosítják a nyugalmat és az összhangot. A polgár, a paraszt és a plebejus boldogsága azzal válik teljessé, hogy urainak hódolhat, nekik szolgálhat, fényükben sütkérezhet. A művész feladata a lelkekbe vésni fennköltségük és örökkévalóságuk tudatát mégpedig minél pazarabb, lenyűgözőbb alkotásokkal. Az erőre és az óriási propagandagépezetre támaszkodó dölyf eltünteti a reneszánsz enyhe demokratizmusát. Egyenrangúságról szó sincs többé. A művész is szolgálatban áll. Csonka emberséggel, az arcütésre szüntelenül kész dölyf árnyékában kell alkotnia. A sebzett emberség ugyan feljajdul néha a kor költészetében és zenéjében, de képzőművészete csupa fény, erő, pompa. A művész, ez a kiszámíthatatlan plebejusfajta, valóra váltja megrendelőinek óhaját. A főként vallási formavilág jegyében lenyűgöző szépségű alkotások születnek és a falakról, a vásznakról kápráztató színpompa árad. Valami földöntúli révület varázsolja helyükönnyűvé a legsúlyosabb márványszobrokat is. A művész azonban művész marad. Egy pillantás a kor épületeire, s nyomban szembeötlik az ellentmondás a megrendelők óhaja és a műalkotás tartalma között. Az egyházi és udvari eszmekör nem

több, mint formarendszer, amelyet a művész tágít és betölt érzelmi fűtöttségének foka szerint. A megrendelésnek csupán pompaéhsége lakhatott jól. A súlyos és díszes tömbök azonban sehogy sem keltik a rendíthetlenség látszatát. Csupa áramlás, mozgás, valamennyi. Hajlított falfelületeik szinte játszanak a térrel, egymást érik rajtuk a meghökkentő fordulatok. A lezártág és befejezettség elvével szemben a barokk-kupolák és tornyok meg a franciás /Mansard/ tetők mintha menekülnének a tér lezárásától, mintha a végtelenségig halogatnák a befejezés pillanatát. A templomok és világi épületek mennyezetfreskói valósággal feloldják az épület körülhatárolt szűk terét s az égi terek végtelenségébe törnek utat. Míg a társadalom urai nyugalmat és összhangot hirdetnek, ezeken a műalkotásokon remeg a nyugtalanság és szinte robbanásra kész a belőlük áradó feszültség. És a szolgai hajlongás kényszerében megcsönkult emberi méltóság töretlenül, sőt felmagasztosultan felkerül a műalkotásra. A középkor s különösen Bizánc művészete a földi hatalom igazolásául hierarchiájának hű képét vetítette fel a mennybe, a barokk művész azonban éppen a földi uralmi rendszer ellentétét, az emberi lét korlátatlan szabad áramlását mutatja be szobrain, vásznain, épületein és falfestményein még akkor is, ha ezek külsőleg szintén valamilyen mennyvilágot ábrázolnak. Lázadás volna ez? Még nem. Talán az eszmei és gazdasági megkötöttség ellenhatása, végtelen lehetőségek álmovilága, egy valóságos folyamat, a termelőerők állandó feszülésének hatására.

Ami a barokknak nevezett korszakból hozzánk eljutott, fáradt, kései hullámverés csupán. Maradandó sikereit annak köszönheti, hogy még viszonylag erősen áll a barokk szellem két istápolója, az abszolút központi hatalom és az ellenreformáció sikereitől mámoros egyház. A török és kuruc háborúk után nem találnak ellenállásra, tehát tovább próbálják vájni falánk gyökereiket a feudalizmus kiuzsorázott talajába. A rendiség feladata tulajdonképpen az abszolutizmus korlátozása volna, de inkább annak tükörképévé válik. A főúri és főpapi „udvarok” a császári udvartartást mímelik. Építkezéseiket és művészpártolásukat a régi barokk gondolat irányítja: elkápráztatni a világot nagyságuk és örökkévalóságuk pompájával.

A barokknak nevezett korszak azonban végül is sokkal gazdagabb, mint alapjai, műveltségi, társadalmi és politikai tartalmi sokkal bonyolultabbak, semhogy e néhány gondolattal kimeríthetnék. Tájbeli és időbeli sajátosságok színezik,

művészeltek szűrik és gazdagítják, míg végül is túlérk a rokokóba és elbágyad a klasszicizmusban.

A XVIII. század utolsó negyedében az a bágyadt és túlfeszített művészet plántálódik el a váradi szőlőhegyek déli lankáin, s igyekszik megkapaszkodni a váradi püspökség székesegyházának kupoláján, amelynek szemléléséhez a korszak sajátosságain való tűnődésünk után visszatérünk.

A négy oszlopon, majd a kupolához átívelést teremtő pendentifeken még világosak és tiszták a puttók színei, a korszak modorára jellemző enyhe anatómiai túlrájzoltsággal. Fölöttük az evangélisták képei és a látszatépitmény elemei színesen világítanak, majd fentebb is kivillan néhány eleven folt: tekintetünk mohón követi a festő útját, de fentebb tompulni kezdenek a színek, nem öntenek életet a könnyed, biztos, kézzel vezetett vonalak közé, néhány folt elkenődik, mások lebegni látszanak s az egész festett tér elvesz valami bizonytalan, fakó homályban. Mintha szárnyalás közben sebet kapott volna a festő szelleme s már csupán a kezdeti lendület mechanikai ereje hajtaná. A térbeli emelkedéssel együtt palettája gazdagodását, színei tavaszi kivirágzását várnök s dér üti meg az egész látomást. A képszerkesztés, az alakok rajza, a vonalvezetés meg néhány színfolt még erőre vall, de az összhatás fokozatosan szürkül s ott közepen szinte magába szívja az egészet, a laternanyílás barlang-homálya. Játékos kedvét, amellyel illúziókba ringatta önmagát és bennünket, koravén kedvetlenséggel váltja fel. Illúzió keltetése nem sikerül, s bágyadó színeivel együtt érdeklődésünk is lanyhulni kezd.

Mintha a festő belefáradt vagy beleunt volna ebbe a játékba, az illúziókeltés fortélyaiba, az allegóriák és a szimbólumok kétséges mondandóiba, az anyag heves ostromába, a tér határtalanra növelésének hívságos vágyába. Ugyanegy művön szemünk láttára parázslanak fel, majd tűnnek el önmaguk hámba alá a színek s bennük egy művészi lélek viharzásai. Mi mehetett végbe odafenn, a kupola alatt, az állványokon, míg a kupolafreskó súlyos aszkézise birkózott a nagyhírű váradi új székesegyház kupolájának kifestésével, az egyházi és kormányzati hatalmasságok gyanakvó tekintete közben? A művet faggatom s a felelet? Talán néhány megállapítás a festő távlati tévedéseiről, feltételezett példaképe, az olasz Pozzo rendszerének hibáiról s hasonlókról. De hol az ember? A művész? Ki volt? Milyen szél vagy fergeteg sodorta erre a tájra, amely maga még nem bírt művészt nevelni, mert rögeit kilúgozta a hamu és a vér... Nézem a kupolát s ott a

ködbevesző, allegorikus alapokon egy arcot keresek. Hátha engedett a kísértésnek s néhány vonást önmaga arcáról is odaejtett. Fáradt már a szemem a hosszas felfelé tekintéstől, fáj minden idegszála, de mű nem ereszti el, végre a táncoló vérerek szövevénye mögött, Lukács evangélista ökrének lábánál feltűnik néhány festett betű, egy név: SCHÖPF.

... Néhány betű, egy név, bizonynyal a festő szignatúrája, a misztikus alakok világában végre valami emberi, földi jel, józan és egyértelmű, amely mindenki mástól megkülönböztette viselőjét, amíg élt. Amíg élt... De ma már rejtelem és homály, újabb jelképek gomolygásában, s alig mond egyebet és többet, mintha korhadó fejfáról olvasnók. Hol az élő alak színei, hol az ember test-lelki valójában, dobogó és érző szívével, művészetének csigájára feszítetten, a lefelé és felfelé húzó erők, a hajszó és bénító erők, a szárnyak és koloncok marcangolásai közepette? Úgy érzem, őt kell keresnem, a névvé illeszkedő betűk homálya mögött, amely első pillantásra áthatolhatatlannak látszik, szegényes fölszerelésemhez képest. Több mint másfélszázados bozót tenyészik körülötte, ki tudja, hány ősz avarját kell tenyeremmel elsöpörnem, míg néhány elmosódott vonalban lábanyomára bukkanhatok. Mégis el kell indulnom még akkor is, ha utamon több lesz a kérdés és a rejtelem mint a nyom s mire keresésemnek végére érek, csupán sok-sok megválaszolatlan kérdéssel leszek gazdagabb.

S míg szemem fogva tartja a Név, festői vonalait lassan átszövi egy másik név, józan, nyomdai betűkkel, de mögötte nem homály sötétlik, hanem értelem és élet. Mert viselőjének ma is élnie kellene a szívében lakozott emberség erkölcsi és élettani törvényei szerint. Kortársunk volt, akit láttunk a boltívek alatt s akit most is látok könyvét megilletődötten forgatva, a váradi és erdélyi barokk szakavatott kutatóját, a nagy és tiszta embert, ki mindvégig megmaradt humanistának, s így tudott igaz, halk szavú sorokat írni erről a kissé hangos művészetről. Ő hatolt be előttem a múlt bozótjába. Megnyíltak előtte ódon könyvek, poros okmányok, feleltek neki képek, szobrok és épületek, hogy tisztán csengő szavával tovább regélje elsuttogott titkait. És ama hangzatos „neobarokk” kurzus szennybe, vérbe torkolló háborús végnapjai egyikén nyilas gonosztevők golyóitól halálra sebzetten két ember zuhant a magyar Dunába: a nagyváradi zsidó iskola volt igazgatója és véle fia, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem keresztény régészeti intézetében a művészettörténet doktora – BÍRÓ JÓZSEF.

ÁLLOK A TÉREN

Térré mélyülő udvar ez. Két épület homlokzata tekint reá, a székesegyház és a püspöki palota, a késő barokk nagyszerű emlékei. Térhatásuk megkapó. Homlokzatuk tagozása lassú, elnyújtott léptek ütemére fegyelmezi járásunkat. A Templom közelében éles disszonanciaként hatnak a vakolatán és színes ablaküvegein tátongó zúzott-tört sebek. Sajnos, az épületeknek is megvan a végzetük. Első építésze. Gianbattista Ricca nem ilyenek álmodta. A bővérű olasz barokk szellemében díszes, mozgalmas homlokzatot, ablakos tamburon égre törő kupolát tervezett. Ő azonban alig négy évig dolgozhatott rajta. Csontjai talán itt nyugszanak valahol, a váradi televényben. Az építkezés kínosan hosszú évtizede / 1752-1780/ ellentmondássá mélyítette az olasz barokk és a délnémet „copf” eltéréseit. A terézián kor nyilván megsokallta az építészet kilengéseit s jobbnak látta megfékezni. A klasszicizáló új irány megfelelő embere Franz Anton Hillebrandt udvari főépítész, inkább mérnök és hivatalnok, mint művész. Az ő közreműködésével aztán valami mássá lett az épület. A kupolát elsüllyesztette és a homlokzatokról eltüntetett minden nyugtalanságot és áramlást. Ezért a váradi püspökök immár ötödik székesegyháza monumentalitása ellenére sem kelt egységes stílushatást s meg sem közelíti belső kiképzésének pompáját.

Nem így a palota, amely három évtizedem át szívta előle a pénzt és a munkaerőt. Mert építtetője az arisztokrata püspök elsősorban önmagának akart díszes hajlékot. Építésze mindvégig ugyanaz, a Hillebrandt s bár munka közben nőttön nőtt, utolsó szögéig megőrizte stílusának egységét. Ez a stílus lefojtja az épületek térberobbanását s óvatos, mértéktartó rendet teremt a barokk díszek rengetegében. A százados formáktól nem szabadulhat, de józan mérnök körzője az uralkodó elveknek megfelelően, a felvilágosodás és a forradalmár szellem fenyegető előjeleinek láttán kiszorít minden nyugtalanító mozgalmasságot és lendületet és nyugalmi helyzetet igyekszik teremteni. Ugyanígy a barokk művészi feszültségét nála harmónia váltja fel s meglepő fordulatok helyett egyenletes ritmusú falfelületeket képez. A terek lezárása egyértelműen szilárd, s így a nyugodt, továbbhaladást nem tűrő befejezettség hangulata uralkodik az egész alkotáson. Sok nagy barokk

hagyományt szorított tehát határok közé Hillebrandt iskolája, csak a pompa törekvéseknek engedett szabad utat, jeléül egy uralmi rendszer egyelőre leverő fölényének a lent szorongó jobbágyi, plebejusi, polgári világgal szemben.

Az utca másik oldalán, hársfasorok mögött vonul az épületháromság harmadik tagja, az utcányi kanonoksor. A tíz egyemeletes házat nagyszerű térhatású árkádsor fogja össze. A másik két pompára törekvő épülettel szemben egyszerűek, dísztelenek ezek a házak. Újabb ellentmondás a napok látszólagos nyugalma mögött. S az ellentmondás okai? A gazdasági szervezeten belül támadt ellentétek püspök és káptalan között? Az ébredező magyar öntudat tüntetése a bécsi invázióval szemben? A puritánság tüntetése a pompa tüntetésével szemben? Maradiság bizonyos meg nem értett új jelenségekkel szemben? Pedig a kanonok sem voltak szegény urak. Néhányan komoly összegeket fordítottak árvaház, zárda ispotály, stb. alapítására. Ezirányú bőkezűségük talán szintén tüntetésszámba ment a püspöki udvar más irányú költségeivel szemben?

A külső, az épületek fénye azonban sok mindent eltakar. S ez a fény még nagyon sokáig növekedett. Növelték a palota ablakai alá ültetett magnóliák, a körülötte telepített pompás park. A szökőkút jókedvűen gyöngyözte sugarait. Szinte hallom csilingelő zenéjét, amint csöppjei halk csobogással tükrére hullanak. Neszezés csupán, alig több, mint az idefészelt csönd játszadozása. Aztán váratlanul zúgást hallok. Szél suhog így lombos ágak között. Fejszecsattogás veri hozzá az ütemet... Erdőzúgás. Igen, erdőzúgás. Ricca nem találta elég szilárdnak a váradi talajt. Ezért 15.000 cölöpöt vertek a földbe, s csak ezután fogtak az alapozáshoz. Tizenötezer fa – egész erdő. A palota tetőszerkezete újabb erdőt követelt. Évtizedeken át ki nem alvó máglyákban izzik a téglá. Erdő-erdő után indul meg. Végtelen szekérsorok szállítják a belényesi püspöki uradalomból. A Vaskóh környéki bányákban törik a márványt, uradalmi üzemek termelik a vasat, a meszet. Faluszám kirendelt jobbágyok fuvaroznak, robotolnak a kitermeléseknél. Óriási ingyen munka, megszámlálhatatlan munkanap, amelyről nem kellett elszámolni. Holott az összecszerűen elszámolt sok tízezer forint is megannyi kiáltó híradás ennek a munkának verejtékbe fulladt, halálíg fojtogató óráiról. Nem kell sokáig ismerős arcot keresnem a kiapadhatatlanul felvonuló tömegben. A magam arca toppan elém szépapáimban, a többiekkel együtt vonszolták avított testüket a hegyes-völgyes utakon. S odafönn, a megkövült

mészcsöppekben, amelyek elkeveredtek egy Schöpf nevű festő színeivel, vagy lenn, a mélyben, a földbe vert erdő rostjai között az ő verejtékcsojpei álmodnak csöndben vagy izzadnak lobogó fehéren.

Állok a téren... Szelíd lejtő a város fölött. Távoli és kicsiny volt innen a város. Kicsiny, a gyermekdedség minden jelével. Nemcsak egyik kerülete, hanem egészében Új Város. Mert a régi város, Janus Pannonius, Szenczei Kertész Ábrahám és Bethlen Gábor városa, két ország reménysége és végvára, melynek eleste Zrínyi Miklóst „a török áfium ellen való orvosság” megírására indította, nincs többé. Tatárdúlás, háromszoros ostrom, török megszállás, visszavívás, kuruc ostromzár, döghalál, a falai közé fészkelődött császári martalócok hada lakóival, épületeivel és szellemével együtt beletaposta a Körös, a Páris patak és a Hévjó ingoványaiba. Visszavívásának éve /1692/ egyben halálának éve. A kamarai biztosok egyetlen adóztatható portát sem találnak benne. A nagy Biharország lakossága a török, tatár és császári hadat 150 éves dúlása alatt huszadára fogyott. Várad düledékei között még 1720-ban is alig 200 bizonytalan lét tengődött. Az utak eme csomópontján a kopott várfalak és kopott emlékek csalóka védelmében mégis megmarad néhány földönfutó jobbágy, kalmár, kézműves, felépül néhány nemesi porta s a visszatelepült katolikus püspök innen próbálja visszahódítani vagyonát és hatalmát, amelyet a reformáció elsöpört. A múzsák egyelőre a Szent Egyed utcában, a jezsuita kollégium latin és magyar nyelvű iskoladrámáiban kaptak kissé szellős szállást. De a városnak növekednie kell, mint a völgyi tónak. Központ, s feléje dúsan áramlanak Biharország tápláló nedvei. Jog szerint még káptalani jobbágybirtok, de polgársága nemsokára megindítja harcát, mely kiszakítja függőségéből. A káptalannal szemben egységesen lépnek fel, de nemzetiség és vallás szerint megoszlanak Újvároson külön utcákban laknak a magyarok és a németek. Váralja önálló zsidó városrész saját zsidó bíróval. Rácváros szintén önálló, de kebelében román-rác ellentétek dúlnak, amelyeket nem egyszer botránnyá dagaszt a görög keletiekre nehezedő katolizálás. A város lakóinak többsége protestáns, de templomot nem tarthatnak. Csupa ellentmondás amely minduntalan a felszínre tör s érleli a poraiból elevenedő város fejlődését. Örökösen szűk önmagának s az újkori városokra jellemző civilizátlanságában utcáit járványok söprik és éjszakáit a kezdetleges házak gyúlékony tetőzetéből felcsapó lángok világítják meg.

Tavaszdik. A város és a megye legfőbb hatalmassága a püspök, egyben örökös főispán, tehát a legfelső közigazgatási és bírói jogkör birtokosa. Az arisztokrata püspökök sorában kiemelkedő egyéniség zajezdai Patachich Ádám báró, félig horvát, félig magyar származású, de magyarul nem tudott. Kora legjelentősebb iskoláiban tanult s költeményeiért a római Arcadiai Akadémia tagjává választotta. Meredeken ívelő pályája során Bécsbe kerül, mint a magyar kancellária tanácsosa. Minden művészet érdeklő, különösen a Gluck hatására kibontakozó zenei élet. Váradra 40 éves korában nevezi ki Mária Terézia. Nagy tervekkel érkezik. Egy új Athenas képe lebeg szemei előtt. Az akkori város képe lehangoló. Szerény, földszintes püspöki lak a ki-kiáradó Körös partján, egyetlen valamirevaló szála sincs benne fogadásokra, vagy előadásokra, az utca másik oldalán püspöki mézarszék, odébb sáros-poros piactér, a város rakva ugyan szerzetrendekkel, de műveltség híján, a megyeház előtt tűrhető Mária-szobor, de a piactéren egy nevetséges, szakállas gyermekfő, akiben diákok az éneklő diákok szent László királyt tisztelik, szegényes káptalani könyvtár, egy háromtermes jezsuita kollégium, szerencsére színházteremmel, hol iskoladrámákat játszanak, végül a várostól északra egy dombon vakolatlan, födetlen falak, a nyolc éve épülő székesegyház. Első dolga, hogy Michael Neumann építőmestert és a kőműveseket és a kőműveseket innen elvonja, az anyagot elhordatja, hogy körösparti lakát kibővítse, a többiek között korszerűen felszerelt színházteremmel is. Nagy terveihöz az anyagi függetlenséget úgy szerzi meg, hogy a püspökség óriási birtokait sajátjaként kezelteti s egyszerűen nem küldi be a számadásokat. Személyileg semmit sem nyer, sőt magánbirtokai jövedelmét is elkölti. Legfontosabbnak egy nagyúri palota felépítését tartja. Franz Anton Hillebrandt, bár Mária Terézia a templom befejezésére küldte, pompás tervet készít s a félbemaradt templom szomszédságában megkezdik a palota építését. Az alapkövetés fényes ünnepségén /1762. május 23./ 12 ágyú egy mázsa löport durrogatott el.

Várad működésének 16 éve alatt nem szünetel az építkezés. Felépül pompás rezidenciája, mai alakjában megépített a megyeházat, a szemináriumot, s a domb alján egy ismeretlen rendeltetésű házat, vadaskertet, lovaglőiskolát, közben a templom éppen csak tető alá kerül. Szeretett Bécsét gyakorta meglátogatva, alkalma van megtekinteni Eger, Győr, Pozsony, Esztergom alakuló város-képét. Az építkezés mellett a zene lesz ugyancsak költséges szenvedélye. Első karmestere,

Haydn Mihály, Bécsből jött Váradra s feltehetőleg egy évig 1763-tól 1764-ig működött itt, de puszta nevén kívül nyoma nem maradt. Egyik bécsi útján megnyeri tetszését Karl Ditters von Dittersdorf, Mária Terézia főzenésze. Ditters a püspök fényes ajánlataitól elkábítva Váradra jön. Itt szabad lakás várja, ellátás a püspök asztalánál, inastartás és évi 1200 forint fizetés, hatalmas összeg, hiszen ugyanekkor Neumann építész évi fizetése nem több 250 forintnál. Az új karnagy Csehországban zenészeket toboroz s 1765-ben már egy olasz énekkar és 37 tagú zenekar kezdi meg a „zenei akadémiát”. Karmesterük a püspök buzdítására komponálni kezd s első művét, egy betlehemi pásztorjátékot a püspök névünnepén, karácsony szombatján mutatja be. Száz körmöci arany üti érte a markát. Most már egymást érik a püspöki házban a zenés előadások. Oratóriumok, karok, műdalok, kantáták kerülnek előadásra, részint Ditters szerzeményei. Metastasio Izsák című szomorújátékát szövegkönyvül maga a püspök fordítja le. A hév elragadta egyik tudós kanonokját, a történész Gánoczy Antalt, ő magyarrá fordítja a szövegkönyvet. A karmester reménytelenül szerelmes lett Jurkovics püspöki pénztáros leányába, s a kapott kosár miatti bánat vigasztalására a püspök utazni küldi Bécsbe. Itt éppen nagy sikerrel adták elő Metastasio *Amore in musica* című darabját. Ditters hazatérve operát komponált belőle. Az előadás méreteire jellemző, hogy a zenekart kibővítették az akkor idehelyezett új helyőrség zenészeivel. Az ezredes maga is zenebarát lévén nagy zenész összejövetelek színhelye lesz a püspöki lak, de most már lakomákkal, sőt álarcosbállal és tánccal egybekötve. Bécsben természetesen mindenről értesültek s Pichel báró, a császárnő magántitkára bizalmas levélben súlyos fegyelmi vizsgálatot helyezett kilátásba, ha a botránkozás okát, a zenekart fel nem oszlatja. A püspök kénytelen volt tehát szélnek eresztetni a zenekart. Ditters is visszament Bécsbe s korának egyik népszerű zeneszerzőjévé lett. Halála után a bécsi opera előcsarnokában szoborral tisztelték meg emlékét. Emlékirataiban élete legboldogabb évei közé sorolja a Váradon töltött éveket.

Patachich a zenekar feloszlása után se mondott le tervéről. A püspöki palota fölépcsőházából balra egy terjedelmes helyiséget alkalmasint színházteremnek szánt. Utódai később három szobára osztották.

A püspök harmadik nagy szenvedélye a könyvgyűjtés volt. Feljegyzések szerint hatvanezer forintot költött könyvekre. 15.000 kötetes könyvtára felerészben püspökségi, felerészben

magántulajdon volt. Könyvtárát nyilvánosnak tekintette bárki eljöhett olvasni. Könyvtárosai között két érdekes egyéniséget találunk.

Az egyik egy olasz, név szerint Mariezza /latinosan Mariosa/ Jakab, egyben „udvari koszorús költő”. Később könyvtárával és püspökségével együtt Kalocsára távozik, majd onnan visszatér Itáliába. Távozására nem kisebb egyéniség írt búcsúverset, mint Pray György, a Halotti Beszéd felfedezője, a történettudós kanonok. Búcsúversében biztosítja Mariezzát, hogy amíg Várad mellett a Körös és Kalocsa mellett a Duna folyik, verseinek és költőjüknek híre, neve szintén fennmarad. A jóslat teljesülése bizonytalan. E sorok írója még nem találkozott olyan emberrel, aki csak a nevét is ismerte volna. Egyetlen versét sikerült megtalálnom, amely ékes latin párversekben a könyvtár nagyszerűségét zengi. A másik nevezetes könyvtáros Molnár János volt, jezsuita tanár, azok közül való, akiket Patachich a rend 1773. évi felosztása után udvarába fogadott. Az idegen korszakban harminc magyar nyelvű munkát írt, ő az Iliász egyik magyarra fordítója. Érdekes stílusművész, stílusa némiképp hasonlít a lánccsörgéséhez. Képzeletét, kifejező képességét, ébredező magyarságtudatát szorosán fogva tartja a jezsuita gondolkör, az ellenreformáció szigorúan hasznossági célokat követő vállalkozása. De amikor van ereje, megrázza ezeket a rozsdás láncokat, csörgéséből csodálatos muzsikát varázsol elő. Szabatosságával a szavak dinamikájának ösztönös megérezésével s a szavak túl a mondatok távlatainak pontos felmérésével lehetőleg árnyalatok s az orkánok tombolásáig tornyosuló fokozatok teremtésére képes. És láttat ez a nyelv. Festőiségében versenyre kél a kor nagy falfestményeinek színpompájával. Alapjait, csoportozatait a legnemesebb barokk mozgalmasság és áradás tartja állandó feszültségben és viszi, úzi újabb távlatok felé. Ez a nyelv eleven cáfolata a sok panasznak, amelyet a nemsokára fellépő testőrítók és mások nyelvünk szegénységéről, pallérozatlanságáról mondanak. Mert ők idegen idiómákon keresztül közelítették meg nyelvünket, míg Molnár benne élt s nyelvünket önmagával mérte. Sajnos légmentesen elzárt jezsuita eszmevilága minden stílusművészete ellenére is feledésre ítélte.

Molnár egyik nagy tisztelője volt Révai Miklós. „Tudjátok útmutatóm magyar új Helikonra te voltál” – írja egyik „elegyájában” Molnárhoz, ki ekkor már gimnáziumi igazgató Budán. Az alig harminc éves Révait patrónusa és zsarnoka, gróf Károlyi Antal tanfelügyelő hozatja Bécsből Váradra. A magyar

nyelv későbbi tudósa ekkor még nem talál magára. A gimnáziumban hivatalosan „A rajz és a polgári építés tanítója”, de patrónusa alaposan meg dolgoztatja. Révai egyre szűkebbnek érzett piarista csuhájában iskolai munkáján kívül hittant tanít, templomi szolgálatokat végez, tankönyveket szerkeszt és illusztrál, tervrajzokat készít és fordít rogyásig, még orvosi könyvet is. Itteni három éve /1778-1781/ alatt kiadja a *Magyar Alagyák* I. kötetét, gyűjteményes munkáját *Szinyérváraljai szüret* címen ontja az akkortájt divatos alkalmi verseket, majd Mária Terézia halálakor ő a hivatalos gyász-szertartás szónoka. Az újonnan felállított akadémián a mathézis tanszékre pályázott, de nagy bánatára a filozófia rendkívüli tanárává nevezik ki. A kinevezést fanyalogva fogadja s ezért ostromolja Károlyi Antalt, hogy járja ki számára a nemrég alapított budai egyetem magyar nyelv és irodalmi tanszékét. Ez a vágy csak évek múlva teljesült. Testvére miatt adósságokba keveredik, kellemetlenségei támadnak, unja a robotot, elnyűgösödik, panaszkodik, hogy a váradi levegő árt az egészségének, majd megragadja a Pálffy grófok ajánlatát, itt hagyja az akadémiai tanárságot, a pártfogót, a várost és Bécsbe szegődik nevelőnek.

Az építész Révai nem haladhatott el közömbösen a nagyméretű váradi építkezések mellett, s mint rajztanár bizonytalán állásfoglalásra készítette a Schöpf féle kupolafreskó, majd az oltárképe körül elmérgesedett vita. Ismernie kellett a festőt, akárcsak Molnár és Mariezza, de ismeretségükről, kapcsolataikról semmi nyomot nem talállok.

Patachich püspökről és váradi éveiről nagy melegséggel emlékezik a kor egyik hányatott életű, de már egyáltalában nem „barokk” egyénisége, Fessler Ignác Aurelius. Mint kapucinus szerzetes, 18 éves korában került Váradra a scholastica philosophia tanulására. Itt csakhamar szerelemre gyulladt egy szép polgárasszony iránt. Sophie művelt hölgy lehetett s könyveket kölcsönzött a jó Inocentius fráternek, ostromát azonban tapintatosan s inkább szellemének képzésére ösztönözte. Fessler hallgatott a tanácsra, képezni kezdte szellemét, de olyan irányban, hogy Váradról való távozása után kizárták a rendből. Ettől fogva főként tanárkodott. Lembergben együtt dolgozott Martinovics Ignáccal, de szabadelvű színdarabjai miatt elbocsátották. Kalandos életében alig volt koholható vád, amivel ne illették volna, s valamelyiknek alapján sorban elbocsátották minden állásból. Végre protestánsná lett. Oroszországba került, s a volt váradi kapucinus barát Pétervárott 83 éves korában fejezte be kanyargós életpályáját, még pedig

mint az oroszországi evangélikus egyház főszuperintendense. Hányattatásai közben megírta s tíz vaskos kötetben kiadta a magyarok történetét, önéletírásait, ezenkívül számos egyéb írás, regény, színdarab, elbeszélés került ki tolla alól magyar és német nyelven.

Íme néhány adat és név, néhány elmosódott arcél és sok-sok kérdés csupán ami az újkori Várad fölött lengedező por- és ködfelhőből felmerül s fordul bizonytalan lengéssel festők felé mint megannyi iránytű, ahogyan a püspöki építkezések új fénypontjai irányába kezdenek fordulni Olaszi városrész utcái, hogy ezeknek a fényeknek kopása után lakóik útja visszafelé vezessen, az üzletsorok és gyári felvillanó fényjelei felé.

Ez az idő azonban még messze van, szinte mozdulatlanak látszhatott a város, mikor egy idegen ember, mesterségére nézve festő, ködös érzésekkel menedéket keresett a falai között. Nem egyedül jött. Asszony és leánygyermek csimpaszkodott belé, és nem jött jószántából. Legutóbbi tartózkodási helye, a világváros Bécs nem tornyaival és fényeivel, hanem adóslevelekkel és körözőlevelekkel üzent utána. A hatalom elől már akkor sem volt menekvés. A bujdosó futhatott, míg ereje bírta, de ha leroskadt, bilincs csörgése ébresztette fel. A város közönyösen és idegenül fogadta. A festő nem bánta. Félt. Tudta, hogy az ismeretlenség csak ideig-óraig védi. Minden ismerős ellenség. S mennél tágabb ismerőseinek köre, annál szűkebbre szorul körülötte a hurok.

A fonák függvény csakhamar megoldódott, s Johann Nepomuk von Schöpf festőművész, a müncheni festőakadémia tagja, bajor választófejedelmi komornyik és udvari festő mögött az 1773. esztendő valamelyik csúf napján becsukódott Bihar vármegye börtönének kapuja.

Milyen lehetett ez a börtön? Robert Townson angol utazó évekkel később zsúfoltságáról ír. Az új városháza felépüléséig a következő században néhány celláját irodának rendezték be. Itt írnokoskodni büntetésnek számított, a munkahely egészségtelen volta miatt. A korabeli börtönviszonyokról Bessenyei György *Tariménes utazásai* vetít elénk néhány riasztó vázlatot. A váradi börtön sem lehetett különb. „Ennek belső világa füstös setétséggel borongott. Izzadt boltozatáról e szürke penésznek halálos cseppjei hullottak alá. És itt minden gondolat megbetegedhet és minden érzés kínra válhatik.”

Már nem fiatal ember. Életének 38 éve alatt nem egy csatát kellett megvívnia. Ereje nem töretlen. S ha egyszer innen kiszabadul, fel sem tudja mérni, mennyi szint lúgoztak ki

lelkéből „a szürke penésznek halálos cseppjei”, amely árrá dagadva átzuhogtak rajta s üledékeik felszívódva szomorú felhőként fognak lengedezni lobogó színekért tusakodó művészálmai fölött. És eljön az idő, amikor az egész világ ismét két arccá zsugorodik, mint most, mikor börtönhomályában két arc kísérti, felesége és leánykája arca, akik didergő árvák lettek a mostoha városban. Akárcsak ő és anyja 30 esztendővel ezelőtt. Az apa, Schöpf Ádám, Mária Terézia elleni felségsértés vádjával Prága börtönében, ő és anyja Prága kövei között. Két város – két börtön. Szülővárosa csupa hagyomány és történelem, befejezett művészi freskó – a kezdet: míg ez a másik, az új és alakatlan, amely saját hagyományai és történelme romjain formálódik helye színvázlat- karton, talán a vég. Apjának nem végállomása a prágai börtön. A városból száműzhatték, mégis ott maradt. A borromeo szt. Károly templom freskóin, a szt. Hieronymus templom boltozatán, s kezevonása előtt térdepelnek ájtatos hívők a Loretto-kápolna csöndjében. Apjának volt ereje újrakezdeni. Visszatért bajor hazájába, a 30 éves háború sebeit még mindig gyógyítgató német földre, hol az épülő templomok és kastélyok művész kézre vártak- Dolgozott Münchenben, Bonnban, Kölnben, szerzett nemesi címet, sőt egy kis birtokocskát is München közelében. A prágai börtön után pályája nem hanyatlott alá, hanem enyhe emelkedővel tovább ívelt, nevet hagyott maga után a művészet történetében. S végződött minden megrázkódtatás nélkül a csendes öregség révében.

S ő, a fiú? Lát-e kiutat a váradi tömlőc riadalmából? S ez a riadalom nem zúdítja-e reá még követelőbben a kérdések ostromát – a kérdéseket, amelyeket reánk is örökül hagyott? Művészi múltja csupán múlt-e s a reáemlékezés nem mélyíti-e még áthatolhatatlanabbá a lába előtt nyíló szakadékot, amelyen túl fel sem rémlenek a jövő korvonalai? Ez a művészi múlt a barokk túlérésének idejére esik. Az óriás elaggott. Almában még sziklaormokat tördel, de erejéből csak kavicspörgetésre futja. Ő és atyja azonban és néhai Asam család nyomán az egész müncheni iskola Olaszhon felé tekint s a nagy olasz barokk századából gyökereztetni magát. Mióta atyja ecsetet adott a kezébe, majd Münchenben tovább tanult, örök vágya volt Olaszország. 26 éves korában hiába folyamodott ösztöndíjért. Olaszország maga jött el hozzá Andrea Pozzo képében. A római Gesu és a szt. Ignazio mennyezet freskóit ugyancsak másolatokból ismerte, de a nagy s nem mindig sikeres kísérletező Bécsben is dolgozott, sőt itt is halt meg, és örökül

hagyta a városra és festőnkre a Lichtenstein palota mennyezet freskóját. Nem Schöpf volt az egyetlen, akit ez a mű elragadott. Pozzo rendszere azonban nem alkalmas arra, hogy iskolát teremtsen. Játék a távlatokkal, tudatos illúziókeltés, a művészi csalódás felkeltése, szemfényvesztés, amely egyetlen pontból világos képet sugároz, de ettől a művészi gyújtóponttól távolodva hullámszerűen kezdenek a távlati értékek, sőt a hullámszerűség magával is sodorna minden műélvezetet, ha a festő nagy tehetsége nem tartaná biztos kézzel, - íme, ez Pozzo mennyezetfestménye, végeredményben a festő be nem fejezett kísérlete, majdnem kaland, amelyet buktatóival együtt vállalnia kell annak, aki hatása alá kerül. Óvatos és számító lelkek kétszer is megfontolják a vállalkozást. Johann Schöpf azonban nem ezek közé tartozott. Nem tudjuk mikor kerül Pozzo varázskörébe. Bíró József szerint az a hatás felfedezhető a székesegyház kupoláján s még inkább a rezidencia házikápolnájának mennyezetén. Szerencsétlenségre a váradi székestemplomban az a bizonyos Pozzo felé pont egybeesik a kupola vak laternanyílásával. Nem tudjuk azt sem, hogy Várad előtti képein mennyire érvényesül Pozzo hatása. Kútfontok nyomán csak a művek pusztán s minden valószínűség szerint hiányos felsorolására szorítkozhatunk. Legnagyobb alkotása a München melletti Früstenried választófejedelmi kastély kifestése: Rubens után Meleager és Atalanta, a hét görög császár, Mária Magdolna, Szókratész, Diogenész és Arisztotelész. A regensburgi szent János templomban ő festette meg Keresztelő János képét. Képzeteletét a jelek szerint erősen foglalkoztatta egy vallási téma: Mária mennybemenetele. A felsőbajorországi Fürstfeldbruck templomának főoltárán, majd egyik rézkarcán dolgozta fel, s később harmadszor is foglalkoznia kell vele.

Egyelőre távoli az az idő, amikor ecsetet foghat a kezébe. Meg kell harcolnia kiszabadulásáért. Tudja, hogy a város ura, a bőkezű művészbarát püspök nem veri fogához a rénes forintokat. Talán azért is vette vándorútját errefelé. Szép nagy épületeket várnak befejezésre. Fehér falai valósággal szomjazzák a színeket. Talán felesége találja meg az utat a püspökhöz, aki nem maradhatott közömbös az ifjú hölgy könnyei láttán, vagy ő küldözgetett kétségbeesett leveleket, elég az hozzá, hogy Patachich püspök, egyben a vármegye örökös főispánja nem sokat gondolkozott. Művészre szükség van. Igaz, hogy az alakuló, épülő új városok, Pozsony, Esztergom, Győr, Eger, Vác, Buda, meg a Csákyak, Erdődiak, Pálffyak,

Eszterháziak sok neves művészt magukhoz édesgettek, de ha annak idején el tudta hozni Bécsből Mária Terézia karmesterét, tág összeköttetésekkel s hasonló tág erszényével Bécsből akármelyik neves festőt szerződtethetné. Ez a bajor nem látszik megbízhatónak, de hátha lesz belőle valami. S a nagy hatalmú arisztokrata egyházfő kissé unott, kissé érdeklődő, de minden esetre hazárd mozdulata elér a börtön fenekére és a több mint homályos alakot visszahozza a napfényre. Talán az 1773. esztendőnek éppen azon a napján szabadul, mikor Váradra is eljut az akkori világszenzáció, a jezsuita rend feloszlatásának híre, mikor a rend nagyváradi társházának krónikása, az akkor 34 éves Baróti Szabó Dávid utolsó bejegyzéseit rója az évkönyvbe, s a börtönnel majdnem szomszédos épületből távoznak a barátok.

Aki a börtönt elhagyja, ha nem is megtört, de fáradt ember. Üldöztetése és fogsága előtt is érhetette egy és más, lelkületének, jellemének egyenetlenségei, vagy a mások hibái, talán a körülmények szerencsétlen összejátszása miatt. Gondoljunk egyetlen életrajzi adatára. Apja birtokot szerzett, jómódban halt meg s ő a fia pedig egy évvel apja halála után, tehát a feltehető örökség vétele után máris hitelezői elől szökik. Sokat vándorolt. S minden helyváltoztatás, minden otthonalapítás új fáradalom, az idegek teherbíró-képességének újabb próbája. Prágától, szülővárosától a 300 fejedelemségre szabdaltnémetországon és az osztrák tartományokon keresztül Váradig hajlonghatott a térde, nyelhetette a keserűséget s az udvari levegőt, a tömjénfüstöt, mesterségének mész-és festékszagán kívül felszívhatta a szegénység éles levegőjét, hallhatta a feltörekvő új osztályok és felvilágosuló rétegek meg a lent maradt jobbágy és plebejus osztályok hangját. Útjain gazdag, de nem feltétlenül gazdagító tapasztalatokat szerezhettek. Tudja hát, hogy idekünt sem várja más, mint egy kissé tágabb börtönvilág. Az uralmon levők felfigyelnek a kor morajló hangjaira. Ami a barokkban merész és nagy volt, el kell tűnnie, hogy helyet adjon a feltétlen behódolásnak. A kifejezési lehetőségek klasszicista egyszerűsödésével vagy pusztán rokokó cifrázattá kopásával egyre unottabb és nyugösebbé válik a változni nem akaró témakör: a görög és keresztény hitregevilág. A művész emberi-művészi becsülete munkáltatójának szeszélyétől függ. Nem több plebejusnál, akinek szolgálatait kissé bőkezűbben kell jutalmazni, mert kevés terem a fajtájából. Münchenből egy mosolyra készítő címet hozott:

„választófejedelmi *komornyik* és udvari festő. „A kettős titulus alapján neve elé ragaszthatta a nemességet jelző *von* szócskát.”

ALLEGÓRIÁK

Von Schöpf festőművész tehát ismét ecsetet foghat a kezébe. A püspök hitt a börtönbe zárt ember szavának s művészi munkát bíz rá, még hozzá nem is akármilyent. Építkezései a város és a megye határain túl birodalmi érdeklődés középpontjába kerültek. A székesegyház végre tető alatt: külseje kevésbé díszes legyen a tervezettnél, de annál többen várnak belső kiképzésétől. Lázasan készül a rezidencia. Emeletnyi magas házi kápolnája, melynek oltára előtt majdan egyházfejedelmek és koronás fők hajolnak meg, szintén díszes köntöst kíván. Készen állott a vármegyeház is. Ha egyszer gyűléstermének falai képet nyernek, egész Biharország tekintete rajtuk függ. A vállalkozásban tehát volt némi kockázat mindkét részen. A püspök nem éppen szokásos módon választotta ki festőjét. Ha mellé fogott, bánthatja ő is, a messzi jövő is. Schöpf a legsötétebb mélységből emelkedett vissza a művészi munka magaslatára. Minden érdek és becsület azt követelte tehát, hogy most aztán tehetsége és ereje javát vonultassa fel. Élete, pályája sokat ígérő fordulóhoz érkezett. A jövő pompás lehetőségeket rejt magában. Itt talán élete végéig lesz megrendelése.

Kezdődhet tehát ismét a munka, az áhított, önfeledt munka, pártfogójának bőkezűségét ismerve, bizonyosan hiányok nélkül. A látóhatárról eloszlott az üldözés, a börtön fenyegetése, sötét gond nem ül háta mögött. „A szürke penészek halálos cseppjei” felszívódtak az élet művészi újrakezdésének lázában, a börtönhomályt ünnepi szivárvány váltja fel, lelkében is, kartonjain is. Most már csak legyen ereje fenntartani ezt a lázat és ünnepi szivárványívet az eljövendő évek hétköznapijain, a munka meredek kapaszkodóin, s elúzni a legnagyobb rémet, a művészi álm szegényedését az alkotásban és visszaparancsolni a börtönhomályt meg a szürke penészcsöppeket, amelyek fel akarnak szívárogni színeire. Ahogyan a föld mélyéből alattomos, mérges nedvek szívárognak fel a vakolat hajszálerein, hogy megfojtsák a freskót, amelyben tovább parázslik a téglába, mészbe, mélyített tűzláng. Ám, ha ettől a fenyegetéstől megszabadul, állani fog, míg áll a fal. Értetlen korok eltakarhatják, de eljön az idő, mikor remegő kezek

eltávolítják róla az idegen burkot s előhívják a régi szépség látására megérett szemek elé. A könyvet olvasatlanul por lepheti, a kottafejek maguktól nem szólalnak meg, de a falikép állandóan a szemek előtt függ, letekint a magasból s minden pillantás, amely végigsiklik rajta, néma ítéletmondás. Súlyos felelősség a fél-örökkévalóság számára alkotni.

Schöpf is egész életében ennek a felelősségnek terhét viselte. Megkönnyebbülés lehetett számára, ha vászonra, olajban dolgozhatott. Váradi éveiből hét olajfestményt tulajdonít neki a hagyomány, valamennyi a vármegyeház gyűléstermében függött. Gondolom, első lehetett pártfogójának, Patachich püspöknek portréja. Ismeretes volt két másik festménye is István és László királyról. Ezt a három képet azért említettem együtt, mert századunk húszas éveiben mind a három eltűnt. A második világháborúig ugyancsak a megyeházán láthattuk négy nagyméretű allegorikus festményét, amelyek rengetek alakkal és képzelettel az Üdvösség, az Igazság, a Hit, és a Hivatalviselés ábrázolására készültek. Mindegyik kép alatt latin párversek ékeskedtek, amelyeket maga a püspök költött. Ezt a négy képet valami harminc más műkinccsel együtt a légi bombázások elől elszállították, állítólag a Nagyrábé melletti Fürst pusztába a des Echerolles kastélyba. A gazdag váradi évek termése, a hét olajfestmény tehát eltűnt a váradi falakról. De a helyükön kigyózó kérdőjelek alkotóerejének bőséges áramlásáról tanúskodnak. A művész anyagi gondoktól függetlenül az alkotásnak szentelhette minden idejét. A rendelkezésre álló adatokból arra lehet következtetni, hogy legalábbis öt olajfestményt 3-4 év alatt /1773-76/ a két nagy freskóval egyidejűleg festett. Talán a két királykép keletkezhetett később.

Pártfogója szándékait felismervén először is az új rezidencia házi kápolnájának oltárképével és falfestményeivel készült el, majd a templom befedése után a központi kupola kifestéséhez fogott. A kupolán kívül festőre várt a templom egész boltozata, a főoltárkép, az oldalkápolnák képei. Folyt a munka, hullott az arany, a jövő csupa ígéret volt. Lesz itt munka, csak győzze, bírja.!

Három évig bírta is hősiesen. A kemény munka megtöltötte azzal a kellemes feszültséggel, amely kedvező körülmények között a művész természetes állapota, az egészséges életérzés és gazdag gondolatok termőágya. S ha a nagy feszültség munkába nyer levezetést, a munka eleve elűz minden bénító kísértetet. De ha a körülmények kedvezőtlenre fordulnak, ha zavarok lépnek fel, amelyek megingatják

biztonságát, a reánehezhető újabb nyomás alatt tántorogni kezd, a feszültség ernyed, a lendület megtorpan, a munkakedv elbágyad s megindul az a visszás folyamat, amely a gondolatot ismét megbetegíti és kínra vált minden érzést. Erős és rugalmas lelkek bizonyos megrázkódtatás után valahogy helyrezökkennek így is. De Schöpf nem ezek közé tartozott.

A változás váratlanul és viharos gyorsasággal következett be. Mária Terézia 1776. márciusában kalocsai érsekké nevezte ki Patachich Ádámot. Az áthelyezés ugyan látszólag emelkedés volt, Patachichot mégis kínosan érintette. A rezidencia felépítése és egyéb építkezései 14 év alatt elnyelték nemcsak a püspökség, hanem magányvagyonra jövedelmeinek jórészét. Az építkezés csupán alapja lett volna jövőre tervezett terveinek. S most mindenről le kellett mondania. Az áthelyezés okairól sokféle mendemonda keringett. Patachichnak mindenesetre volt egy és más a rováján. tehát fájdó szívvel búcsúzott. Utolsó éjszakáját búcsúképpen új palotájában töltötte, és másnap indult. Vele ment Mariezza könyvtáros és vitte az egész könyvtárt. A püspök hintóját Püspöki határáig hatalmas tömeg kísérte, ki kocsin, ki lóháton, ki gyalogszerrel. A búcsúmenetben ott bandukolt Schöpf is. Élettapasztalatai sejtetni kezdték a reája váró veszedelmeket. Nála izmosabb tehetség is tehetetlen volna hatalmas és pénzes pártfogó nélkül, Az ő megélhetésének egyetlen külső támasza Patachich Ádám volt. Más összeköttetések kiépítésére, főként a kanonokok felé – nem is gondolt. A jó urak moroghattak kedvükre, a püspök mit sem adott reájuk. Schöpf sem. De most minden hatalom az ő kezükbe került. Schöpföt pedig továbbra is Váradhoz kötötte a kupolafreskó befejezése s egy nem egészen világos megállapodás a főoltárképre vonatkozóan.

Patachich távozásával megállt az egész építkezés, természetesen a pénzkialtalás is. Így a kupola szakaszaira már az anyagi gondokkal küzdő festő rakja fel a színeket. Az eddigi sürgést-forgást, szorgos munkát halálos csönd váltja fel. Sivár látványt nyújtanak a befejezetlen épületek. A néma falak között egyetlen ember dolgozik – Schöpf. Fenn, az állványokon, a fojtó némaságban reáboruló kupola alatt küzd a reátört létbizonytalansággal és erejének lankadásával.

Alig van ereje a freskóalkotáshoz szükséges műszaki eljárásokat elvégezni. Fülébe jut a kinti pusmogás. Kezdi felhánytorgatni az eltávozott püspök nagyúri udvartartásait, költekezését, világias életmódját, a templomépítés elhanyagolását. Napfényre bukkannak titkolt ellentmondások, amelynek mint egy foglalata a rezidencia pompájával dacoló

puritánság a kanonoki házak külsején. Valamelyes nemzeti öntudat is ágaskodni kezd. Patachich nem tudott magyarul. Vele egész bécsi had tört a városra. Bécsiek voltak a zenészek, bécsi Hillebrandt és váradi építésze, Neumann. Hát még a többiek. A számadásokban még néven sem nevezik őket, csak enyhe undorral így: „stuccator vienensis”, „laminator vienensis”, „marmorisator vienensis”, „incurator vienensis”. És Bécs szelleme másította meg az eredeti templomtervet, az olasz barokk szellemében fogant tervet. És Bécsből szalasztották ide ezt a festőt is, aki ott piszrog a kupola alatt. Ugyan mi várható tőle, mikor a házi kápolnán is hol ködlenek, hol villognak a színek? Mi lesz, ha elrontja a kupolát? A kőművese társaságában munkálkodó Schöpf nem egyszer hall letről szöszmötölést, majd csoszogást az állványhoz felvezető létrán, nemsokára felbukkan egy borotvált fej, s kíváncsi, eleve rosszallásra kész pillantások után eltűnik. Egyre bénítóbban nehezedik lelkére a félelem: akármit csinál, úgysem lesz jó. Újra és újra átnézi művét. Olasz hatásoknak engedve a négy evangélista képét felfestette a pendentifekre, még pedig szépen. Nézzétek a puttókat jellegzetes, eleven alakok. Nézzétek a szerkesztést: mennyi arc, micsoda pazar bonyolultság, mennyi mozgás, s mégis egyetlen vezér elvnek engedelmeskedő egység. S a vonalak mily finoman, könnyedén áramlanak. Még azt a távlati hatást kell megfestenie, amely majd az egész látomást elérhetetlen magasságokba lendíti. Pozzo szelleme segíts ! Újra méricskéli a lenti távolságot, számításba veszi a kiszámíthatatlan fényhatásokat. Mert még nem törtek át minden ajtót és ablakot, üvegezésnek nyoma sincs. S hátha valamikor festett üveg fedi majd az ablakokat, s a mesterséges félhomályban minden színfolt más árnyalatot nyer... Félelemmel vegyes gondok között tétovázva, bizonytalanul magában nem bízva rakja föl színeit, amelyeknek az a feladatuk, hogy áttörjék az anyagot és földöntúli és égentúli magasságokba varázsolják a lelkeket. Külön küzdelem evvel a túlságosan tágra méretezett vak laternanyílással. Már nem tudja eldönteni, hogy jó lesz-e amit csinál. Ráadásul elemi csapás szakad reá. Egy tavaszi zápor beáztatja a hevenyészett tetőt. A kupolán végigcsorog az esővíz. Mi lesz la átszivárog rajta? A festő segítségért szaladgál. Neumann, az építész, maga is intézkedést vár. A kanonokok sóhajtoznak. S a tavaszi záporok tovább ostromolják a tetőt. Tehát hiába minden önmarcangolás. Ha valami nem történik, öszre úgyis egyetlen szennyes foltta olvad az egész freskó. Az angyalkák is, amelyek csapongóan vidám színekkel szárnyalnak

a laterna nyílás körül. Szerencse, hogy régebben festette őket, mikor még volt erő és lendület a karjában, képzeletében. De most? Színei bizonytalanok, akár a holnapja. Mi vár reá? Vándorút? Munkanélküliség? S a képzelt mennyvilág magasságába felkúsznak a mélység rémei: a nyomorgásból, üldöztetésből, börtönélményekből leülepedett nagyon is valóságos színfoltok. Patachich távozásával bénítóan hat reá az idegenség is. Az egész bécsi társaság tulajdonképpen mindig is idegenül érezte itt magát. Idegen nép ez. Vezetői ugyan hangoztatják udvarhűségüket, de mosolygásuk mögött olykor ugrásra kész dühösség bujkál. Akár látszólag engedelmes jobbágyaik tekintetében. Tőlük ugyan idegen ez az egész építkezés minden pompájával együtt. A város és még inkább a környéke, protestáns, annak is a ridegebb fajtájából, amelyik templomában nem tűrik a festett, faragott képet. A szerbek és a románok között sem szűnik a háborúság. Mi lesz, ha ezek egyszer nem egymásnak, hanem Bécsnek ugranak, mint már jó néhányszor megtették. S lehetséges, hogy először is őt hányja ki magából ez a város. ki a nagyvilágba. Pedig ő sok mindent hozott ide. Dehát hol az a művész, akit ez a nép, ez a föld termelt? Igaz, azt mondják, félszázad előtt csupa füst és üszök volt itt minden. Mint a kupolán, amelynek burka alatt nagy-nagy csata kezdődött: Johann Schöpf festő csatája azzal a hiú reménnyel, hogy mindent megnyer véle. S hosszú és fáradtságos hónapok után izmai éppen akkor marjultak ki, mikor a csata hevében egyedül maradt a veszedelmesen megsokasodott ellenséggel szemben. Nem marad más, mint az önvád mardosó unszolására eszelősen méricskélgni a szakadékot, amely immár áthidalhatatlanul ott tátong dúsgazdag művészi álmai és a sok szorongással, kínra vált érzésekkel szegény alkotás között.

A freskó 1776. valamelyik napján készen lett. Mikor végre elhordták alóla az állványokat, a vakolatlan falak homályában szétfolyt az egész látomás. Ami az egymásra boruló távlatok mögül a szemlélőre visszatekint, egy nagy, de egyenetlen festői tehetség, egy messzeségeket átölelő és göröngyökön bukdácsoló művész, egy önmaga hajszolrásában megfáradott és önnön világától megrettent ember homályba vesző arc.

A kupola freskó után üres napok, üres évek következtek. Ekkortájt festette a megyeházára az említett két királyképet, de ez a feladat csekély volt. Az építkezés konokul tovább állt. A káptalan elfordult tőle. Kupolájával elégedetlenek voltak. Nézetükben osztozott két nagyhatalmú úr, Pálffy alkancellár és

Urményi ítélőmester, udvari tanácsos. /Ez utóbbinak állítólag része volt Patachich áthelyeztetésében./ Szébb lett volna a kupola, ha fehéren marad- járt szájról szájra a lenéző ítélet. Schöpföt nem nagyon vigasztalhatta a feltevés, hogy adott esetben egy michelangelói műről is így nyilatkoztak volna.

Az építkezés ügyét csak a következő évben mozdította el a holtpontról az immár főítésszé kinevezett Hillebrandt hivatalos kiküldetése. Jelentése alapján a császárnő a püspökség jövedelméből kiutalta a kért összeget, s a káptalant felszólította a székesegyház befejezésére. A Káptalan építési megbízottja, csíkrákos Salamon József örkanonok és prépost puritán férfiú volt. Zord, hajthatatlan jelleme nem nélkülözött bizonyos elvszerűséget. Minden kényelmet, a húsételt is megvonta magától. Pályáját a Patachich elődje: gróf Forgách Pál káplánjaként kezdte s tőle nyerte aszkétai hajlandóságát. Elkísérte olaszországi utazásaira s lelkét megragadta az olasz barokk szépsége. Ricca olasz építész segítségével azt a művészetet akarták Várad földjén meghonosítani. Ricca halála s püspökének távozása után megbotránkoztatta a bécsi szellem térhódítása. Patachich munkássága, udvara, a palota építése, a templom elhanyagolása, s ami mindennél rosszabb, a régi, sokat ígérő terv megmásítása. Most érkezettnek látta az időt eredeti elgondolásainak kikényszerítésére. Szerencsétlenségre a palota építő Hillebrandttal került össze, aki az olasz barokktól idegen utakon járt. Egyszerűen idejétmúltnak, sőt hibásnak ítélte régi tervet s kijavítására törekedett. Itteni építész Neumann természetesen nem a káptalan, hanem fölöttese utasításait követte. S a bécsi front másik, gyöngének vét pontja. Schöpf? Nyomorgott csöndesen, kitartóan, munka nélkül, éveken át abban az áporodott ínségben, amely örökkön éhhalállal fenyeget, de mégsem engedi felfordulni az embert, hanem tartja fázva-dideregve, silány kosztón, vedlett ruhában, asszony, gyermek esengő tekintetét kerültkve, a megosztottságban végtelenre sokasodó bánatban, a zilált idegekből kipattanó nagy kétségbeesésekben és kis marakodásokban, álmatlan éjszakákkal, hajnalsugárban a falakra vetülő új nap rémségeivel. Talán festegetett, rajzolgatott olcsó képeket, vásári portrékat, vagy idegenkedését leküzdve más munkát vállalt, másolást, tanítást, esetleg bécsi földijeitől kunyerált apró kölcsönöket. A káptalan makacsul elzárkózott tőle, mint Patachich teremtményétől, s igazságtalan túlzó bírálatával lerontotta művészi hitelét. Valószínűleg műterméből is kilakoltatták. Az újonnan alapított Orsolya apácarend házába egy festményt nem

ővele, hanem valami Milic János nevű bécsi akadémiai festővel csináltatták. És 1778-ban beállított a versenytárs is, Vincenz Fischer akadémiai festő, akit Mária Terézia a káptalan kérésére elküldött a két mellékoltár képének megfestésére.

Fischer 6 évvel idősebb Schöpfnél, szintén Bécsben megtelepedett bajor, bejárta Olaszországot s onnan egy életre elégséges utánozni valót hozott magával. Munkásságát divatok és minták irányították. Nem rossz festő, sőt tanár, s noha bécsi, arra mégis jó, hogy Schöpf ellenében kijátsszák. Nála nem kell félni törésektől. Amit közepszerűen elkezdett, be is fogja fejezni közepszerűen.

MÁRIA MENNYBEMENETELE

Schöpf 1778. nyaráig szorongva nézi, mint dolgozik a másik, míg ő nyomorog és vár. Az alkalmat várja hogy hozzáfoghasson a főoltárképhez, amely Mária mennybemenetelét fogja ábrázolni. A megrendelés körül homály lebeg. Salamon a későbbi viták során makacsul hangoztatja, hogy Patachich nem festményt, hanem márványemléket akart a főoltárra s a hozzá való márványt már le is tőrette. A szem előtt álló márványtömbök Salamon állítását támogatják, egyben felszínre hoznak egy izgalmas kérdést: ki volt a szobrász? Tudunk ugyan egy Eberhárd nevű szobrászról, aki a főoltár két oldalára gipsz szobrokat csinált, meg egy Traviol nevű kőfaragóról, de márványkép /szobor vagy dombormű/ faragására egyik sem lehetett alkalmas. Föl kell tehát tennünk egy szobrász jelenlétét, aki számára a püspök valamelyik Vaskoh vidéki bányából letőrette a márványt, de személyét titokban tartotta s rajta kívül talán csak Schöpf tudott róla. De miért titkolták s miért nem ismerte Salamon sem? Talán egy hirtelen felbukkant népi tehetség, jobbágyivadék, vagy – oh, szörnyűség! – kálvinista lehetett? Patachichról feltehető, hogy mindezek ellenére pártfogásába vette, de a káptalanról is, hogy a feszült felekezeti helyzetben az udvar közbejöttével meghiúsítja a szentségtörést, - ha csak a már felállított mű tökélye, - a kész tény előtt meg nem hajolnak. Patachich azonban eltávozott, s a márványmű nem készült el, talán valamely végzetes sorsfordulat miatt, amely örök homályba burkolta a szobrász személyét. Föltevésemet támogatja az a körülmény, hogy csak egész későn határoztak a főoltár képről. A későbbi viták során, Hillebrandt és Neumann egyöntetűen azt

állította, hogy Schöpföt maga Mária Terézia bízta meg. A megbízás pontos dátumát is tudni vélik: 1778 július 3. Schöpf ugyanígy nyilatkozott. Mária Terézia a megbízást visszaszármaztatta Patachichra. Csak így történhetett, hogy Patachich Kalocsán is szíven viselte festője sorsát, s a márványmű tervének meghiúsulása után, mivel Biharban intézkedési joga már nem volt, az udvar közbejöttével szerzett számára értékes megrendelést.

Schöpf tehát ismét dolgozhatott. A kényszerű pihenő nem vált javára. Már a kupolafreskó is fáradtságának jeleit mutatja. Mégis, míg művészi munkán dolgozott, önhajszolása árán csak elérkezett valahová. Az ínséges két esztendő hajszája után nem érkezett sehová. S most itt áll egy óriási feladat előtt, amely sokszoros egzisztenciális és művészi felelőséggel terheli végzetesen megfogyatkozott erejét. De meg kellett küzdenie egy másik súlyos gonddal is. Betegség látogatja meg otthonát. Leveleiben többször megemlékezik feleségéről, akit elemészt a bánat és a betegség. Napról napra sorvad, félhalott. A festőnek tehát csak a mindennapi kenyér megszerzése, a háztartás és beteg feleségének ellátása után volt ideje festeni is. Gondjaiban csak a leánya osztozhatott, kiről ennyit mond: kiskorú. Bizonytalán serdülő, félérett leányka lehetett s nyiladozó ifjúsága csak még keserűbbé tette a család nyomorát. A bécsi kolónia feltételezett összetartása nem lehetett annyira hathatós, hogy megakadályozhatta volna deklasszációját. Schöpf menthetetlenül a társadalom legszegényebb, tehát kivetett rétegéhez sodródott. Az akkori társadalom keretei szigorúan körülhatárolták. Voltak nemesek, hivatalbéliek, jobbágyok, katonák, papok, céhbeli polgárok, inasaikkal és legényeikkel. Valahová mindenkinek tartozni kellett. Aki egyikhez sem tartozott, sehonnai söpredék. Schöpf osztályhelyzete szerint ezzel a plebejus réteggel érintkezett, amennyire nyelvismerete megengedte. A káptalan talán azért sem akar róla hivatalosan tudomást venni, pedig most már nekik dolgozik. Azért persze figyeltetik. Még azt is pontosan tudják, hány forint értékű festéket használt fel s milyen ecsettel dolgozott. Valósággal tört állítottak neki. Könnyű dolguk volt. A meghajszolt, megfáradt ember már nem képes erőre kapni a nagy és döntő feladat teljesítésére, arra az óriási, elsöprő erejű alkotásra, amellyel mindent megszerezhetne. Talán nem is látja érdemesnek. Beleunt az egész játékba. Sajnos igazat kell adnunk a káptalan későbbi vádjai néhány pontjának. Kapkodva dolgozott. A nagy, sorsdöntő műre alig néhány hetet szentelt. Letörtségében már-

már elsötétült szemei előtt a művészi cél. Koldusszegénységben még a festményhez szükséges vásznat sem tudja megszerezni. Az országszerte várt főoltárképet tizenegy darabból összetákolta, varrott-ragasztott vászonra festi. De nincs pénz megfelelő minőségű festékre, sőt rendes ecsetre sem. Ki tudja, mennyi koplalás, vagy kunyerálás árán kuporgatta össze a festékre való 30 forintját. Mert a káptalan nem adott rávalót. Már majdnem házárdjátékos. Gondolhatta-e, hogy be fog válni a képe? Esetleg, ha jobb nem akad. És ha a partnerek kötélnek állnak. Azok pedig nem a könnyebb fajsúlyú emberek fajtájából valók, s Fischer Vince már a kegyeikbe férközött. Ítéloképessége is cserben hagyta. Minden józan meggondolást félreértve olyasmire vállalkozik, ami eleve sikertelenségre kárhoztatja festményét. A sok esztendő igavonás után látóhatára egyre szűkül, egyetlen fekete kör marad belőle, melyben a művészi feladatok gyarapító gondjainak helyén ott terpeszkedik a betevő falat megszerzésének és a beteg ápolásának mardosó gondja. Az arcok víziója cserben hagyta. A rengeteg megörökített arcból és alakból ennyi megmaradt, de csak ennyi ! A félhalott asszony és a tettei balsorsa alatt korán görnyedő leánygyermek. Nem csoda, ha az egész világot jelentő két arc örökkévalóságot követelve hajszolja ecsetjét. És a férfi káprázó tekintete már ott látja őket a díszes oltár fölött, hogy késő századokig szemléljék a kupola hősi menetét, az ő másik alkotását. És késő századokig hajlongjanak előttük lila öves kanonokok, nagyhatalmú püspökök, és megyei urak, bárók, grófok, katonatisztek asszonyukkal, leányaikkal együtt... A Mária mennybemenetelét ábrázoló festményen Mária az „Istenanya” felismerhetően és világosan a felesége, az egyik angyal pedig a leánya. De gondolhatta-e komolyan, hogy Salamon József kanonok, Korniss Ferenc gróf, nagyprépost, vagy Brunswick Ferenc gróf, főispán térdet – fejet fog hajtani Frau von Schöpf-nek és leányának képe előtt félország három évtizede készülő legnagyobb és legdíszesebb templomában, a váradi püspökség székesegyházában? Ez a körülmény Váradon még egy tökéletes művészi értékű képet is lehetetlenné tett volna. A bécsiek, elsősorban Neumann építész evvel mit sem törődtek. Úgy is hadilábon álltak a káptalannal, szívesen törtek volna borsot eme mérges urak orra alá. Utóvégre minden valamire való festő modell után dolgozik. A ugyan ki tudná ma már megmondani, hogy a megszámlálhatatlan sok oltárkép, szentkép, amelyek előtt hívők tömegei térdepelnek, fohászkodnak, kicsodamicsoda volt földi életében. A festők, némelyik áhítatból,

némelyik kajánságból a vallásos tiszteletre szánt alakot nékik kedves, de nem mindig tiszteletre méltó földi alakokról vázolták. Olykor a megrendelő papi, vagy világi uraság maga jelölte ki a majdan imákat, fohászokat fogadó templomi kép modelljét, néha eléggé kifogásolható személyekben. Nincs okunk feltételezni, hogy Schöpff beteg felesége vagy kiskorú leánya rosszhírűek lettek volna. De közismertek voltak, s a rossz hírbe kevert, lecsúszott festő ezt a megoldást választotta.

Gyors levélváltás Béccsel, s az építkezés felelős vezetője Hillebrandt udvari főítész hivatalosan elrendeli, hogy Neumann függessze ki Schöpff oltárképét a nemrég elkészült pompás barokk oltár fölé, a káptalan pedig fizesse ki a festő tiszteletdíját. A káptalan eltúrta a bécsi építészek önkényét, elviselte hogy semmi beleszólást nem engednek nekik az építkezésbe, eltúrték, hogy egyszerűen félreállítsák őket, de ezt már nem. A kép kifüggesztése általános felháborodást keltett. Salamon József kanonok és Korniss Ferenc gróf nagyprépost, a káptalan feje egyetértően kijelentette, hogy ezt a képet a templomban nem tűri. S a kép kifüggesztése annyira felháborította őket, hogy elérkezettnek látták az időt leszámolni az egész bécsi társasággal, a s kikényszeríteni a régi templomterv érvényességét. Terjedelmes vádoló levelet szerkesztenek, és abban sorra vagdossák Neumann fejéhez kifogásaikat, az építkezés körül állítólag elkövetett hibákat, mulasztásokat, s legfőképpen azt a túrhetetlen helyzetet, hogy Neumann egyszerűen semmibe veszi Salamon József káptalani építésfelügyelő utasításait. Végül nem kevesebbet kérnek, mint Michael Neumann építész félreállítását. A vádoló levél terjedelméhez képest aránytalanul hosszan foglalozik Schöpff képével, kijelentve, hogy Schöpff csak freskó-festő, ecsettel bánni nem tud, festménye közbotránkozást keltene s a templomot elcsúfítaná.

Így történt, hogy alig öt héttel a festmény megrendelése után már Mária Terézia előtt a Neumann építész elleni vádoló levél, a Schöpff-féle kép ügyével súlyosítva. Hillebrandt természetesen megvédte elgondolását, de megvédte építészt és a festőt is. Neumann válaszában rágalomnak minősíti s visszautasítja a káptalan állításait magára és a festőre vonatkozóan is. A császárnő elfogadja védekezésüket s döntése értelmében minden ment tovább. A káptalan „ósvi és maradi” törekvései helyett most már vitathatatlanul érvényre jutott a bécsi „zopf” szellemében fogant Hillebrandt féle felfogás. A

káptalannak tapasztalni kellett, hogy Bécs szelleme ellen Bécsben nincs orvoslása.

VARADINO ELAPSUS

A császárnő döntése természetesen a képre is kiterjedt s Eszterházi kancellár saját kezű aláírásával elrendelte, hogy a káptalan fizesse ki a festő kilencszáz forintot kitevő járandóságát. Salamon azonban ezen a ponton megmakacsolta magát és nem fizetett. Schöpföt természetesen nem hagyta nyugton önérzete és nyomorúsága. Az „impostor pictor” – mint Salamon írja – Bécsben minden követ megmozgatott. Leveleiből sajnos a művészi önérzet zsugorodása és a nyomorúság megnövekedése olvasható ki. Egyik levelét 1778. szeptember 3-án Mária Teréziához küldi. Jelenti a császárnőnek, hogy legjobb tudását latba vetve eleget tett legmagasabb megbízásának, s a kép árának kifizetését el is rendelték. Salamon és Korniss gróf azonban fizetség helyett a legváltozatosabb sértéseket vagdossa a fejéhez. Munkája nincs, oltalma nincs, itt áll egyedül az idegen országban, bajait súlyosbítja kiskorú leánya és súlyos beteg, félhalott feleségének gondja. Könyörög, tekintse meg a császárnő az ő fájdalmas könnyít és fizettesse ki járandóságát. Egy hónapi kínos várakozás után, november 4-én újabb folyamodvány megy, ezúttal a kancelláriához. Hivatkozik arra, hogy a kupolát és a kápolnát ő festette ki, a szakértők megalégedésére. Kilátásba helyezték, hogy az egész templom kifestését reá bizzák. Ismét kétségbeesetten panaszolja, hogy felesége napról-napra sorvad, a pusztulás küszöbén állanak. Ne hagyják elpusztulni s adják ki 900 forintját. Ez már a legmélyebb nyomorúság hangja. Lehetséges, hogy éppen a kanonokok nem tudtak róla? Mikor még azt is tudták, hány forintot adott ki festékre. És túrik ennek az embernek égbekiáltó nyomorát. És nem fizetnek már csak azért sem, nehogy a fizetés egyben a kép elfogadását jelentse. Pedig egyelőre Schöpf képe a hivatalos oltárkép, s Hillebrandt és Neumann változatlanul a kifizetést szorgalmazza. Erre a káptalan sebtiben megegyezik Fischer Vincével, hogy főoltárképül ő is fesse meg ugyanezt a témát, Mária mennybemenetelét. A festő borsos árat kér 1200 forintot. Megígérik, hátha ezzel a festménnyel sikerülni fog Schöpföt kisemmizni. Hillebrandt azonban még mindig Schöpf képét

pártolja s hatható közbenjárása nyomán Salamon kénytelen beírni pénztári könyvébe az „infamis pictor” 900 forintját.

Az első komoly összeg, amit a festő évek óta munkáért kapott, olyan későn jött, hogy sokat már nem segíthetett. Művészi alkotó erejét és felesége egészségét már nem adhatta vissza. Egyelőre Váradon maradt, hogy meglássa festménye sorsát. Úgy látszik, nem tudott a Fischer Vincével kötött egyezségről. Most már megtehetette volna, hogy a képet visszakérje, javítson rajta, vagy akár újat is fessen, hiszen festékre, vászonra lett volna pénze. Nem tette. Elfáradt. Túl erős nyomás nehezedett reá. Munkanélküliség, betegség, inség, s ráadásul a káptalan nyomása. Salamon József révén. Magatartásukból fokozatosan kivész minden elvi alap, s megmarad egy alig magyarázható gyűlöletes hajsza. Salamon latin nyelvű építéstörténetében aránytalanul bőséges teret szentel a festőnek, akárcsak a Neumann elleni vádlevelben. Személyét illetően nem fukarkodik a jelzőkkel. „Infamis pictor”, „impostor pictor” a neve. Művészetét állandóan ócsárolja. Minden tekintélyes embernek mutogatja a kupolát, melyet szerinte „malaxarevit potius quam pinxerat”, azaz bepiszkította inkább, mint kifestette. Az urak maguk édeskeveset értettek a művészethez, hát elfogadták és terjesztették a kanonok véleményét. Ugyancsak sértő volt az a vihar, amelyet felesége és leánya körül kavartak, mert vonásaik az oltári képen megjelentek. Előttünk ismeretlen személyeskedéseken kívül elsősorban az építészekkel szemben elszenvedett csatavesztésben kereshetjük Salamon engesztelhetetlen gyűlöletének rugóját. Az oltárkép ügye először csupán egy pont volt a vádak halmazában, amelyekkel Neumannt lehetetlenné akarták tenni. Tervük nem sikerült, az építészek biztosítani tudták a legmagasabb udvari pártfogást. A festő maradt tehát a szilárd bécsi arcvonala egyetlen sebezhető pontja. A festményét csepülhették, gyalázhatták, szentségtöréssel vádolhatták. Gyűlöletessé vált a festő osztályhelyezete is. A zárt érdekcsoportokon kívül tengődő, bizonytalan létű plebejussá vált. A vármegyeházán és a templomban látható festményei ellenére ahhoz a gyanús és félelmes népséghez kezdett tartozni, amelynek semmije sincs, még ura sem, tehát mindennél veszedelmesebb: tömlöc, deres, akasztófa jár az effélének. S az a Salamon József aki pár év múlva minden szerzeményét szegényház és nevelő intézet alapítására, most hidegen elnézi a festő nyomorát, beteg

felesége szenvedéseit, s a végsőkig halogatja a járandóságok kifizetését.

A kép körüli vita elhúzódott a következő /1779/ év őszéig. A császárnő a templom felszentelésének napját augusztus 17.-re tűzte ki. Hiába, mert Salamon még szeptemberben is az oltárképekkel bíbelődött. Végre Fischer elkészült a maga képével. Az 1200 forint munkadíj kifizetésére azonban nem volt pénz, hiszen a főoltár képre szánt alapot már kimerítették Salamon nem sokat gondolkozott. Ezt már kifizette a saját zsebéből. S amennyi ócsárlást szórt a Schöpf képére, most ugyanolyan dicsérettel halmozza el a Fischerét. A császárnő végre megsokallta a huzavonát s Bécsbe rendelte. Salamon el is indult s vitte magával a két képet. S vitt magával egy újabb fürmedvényt a kancelláriához címezve, amelyben újlag összefoglalt minden lehetséges kifogást Schöpf személye és képe ellen. A kihallgatáskor tolmács útján beszélt a császárnővel, mert németül nem tudott, s bemutatta a két képet. Gondolom, hogy a Schöpf képét a hosszú úton nem valami kíméletesen kezelte, s ezzel is rontotta esélyeit. Építéstörténetében a kihallgatásról azt írja, hogy a királynő megdicsérte őt buzgalmaért, a Schöpf féle képet értéktelennek nyilvánította s megígérte az új oltárképért kiadott 1200 forint visszatérítését. Beszámolója dicsekvő hangjának ellentmond Mária Terézia saját kezű végzése a már említett iraton. A Schöpf adott megbízást Patachichra származtatja vissza, mert – úgymond – feltehető róla, hogy ha a festő egy templomot ki tud festeni, egy oltárkép is kitelik tőle. A kép egyébként sem olyan rossz, mint Salamon állította, de neki /a császárnőnek/ előbbre való a püspök kinevezése és a templom befejezése, nem pedig az oltárkép, meg a toronyóra elhelyezésének ügye, ami ugyancsak nagy szívfájdalmat okozott a káptalannak. Salamon dicsekvésének ellentmond a kancellária leirata, amely hivatalosan és ridegen felszólítja, hogy az oltárkép ügyével és hasonlókkal ne gördítsen akadályokat a templom felszentelése elé. Annyit mégis kivívott Salamon, hogy végül is a Fischer Vincze képe került az oltár felé s áll ott mai is, de az árát csak az ő zsebe bánta, mert Mária Terézia halála után utóda II. József nem ismerte el az érte kiadott 1200 forintot.

Schöpf nem várta be Salamon hazatérését. Mint Salamon írja, még hazatérte előtt „Varadino elapsus” azaz meglépett Váradról. A perpatvar eredménye előrelátható volt. Mikor az új kép köztudomású lett, már tudta, hogy nincs mire várnia. Nem versenyezhetett a hivatalosan táplált és felkarolt „akadémiai”

festővel. Többre hivatott tehetség, szélesebb látókörű amannál, de finomabb művészi alkata összeroppant a gondok és a hivatalos üldözés súlya alatt. Fáradt karja már nem volt képes teljesedésbe vinni ihletét, színei nem engedelmeskedtek belső látásának és őszi levélként leperogtek a szegény, tákolt vásznonról, fölényeskedő urak mérge és szidalmi közben. Ez a Bécsset is megjárta vászon, immár a nyolcadik Váradon olajfestménye, amely nyomtalanul eltűnt akárcsak festőjük. Amit Bécsbe vissza mentett, csupán töredéke lehetett önmagának. Várad minden jel szerint végállomása. Utána az ismeretlenség homálya várta. Mindenét itt hagyta, s a város gazdagabb lett munkájával. Hat értékes esztendő írtatott veszteségei közé. Amit dolgos három éve alatt nyert, busásan megtérítette művészetével. A másik három év mindent visszavett, mindenből kifosztotta. S mindenik ugyanaz intézménnyel, a római katolikus egyházzal kapcsolatban. A püspök bár világfi, de nagylelkű és jövőben tekintő, a börtön mélyéről emelte ki. A szűkkeblű, magábazárt aszketizmus, Salamon és társai – üldözte és nyomorba kergette. Pártfogója tulajdonképpen nem tett mást, mint nagylelkű bizalommal munkához, a számára egyetlen lehetséges életformához juttatta. Ez a művészi munka komoly ígéretekkel kecsegtette a művészt is, a várost is. A többiek, a törpelelkűek, mihelyt hatalomra kerülhettek, letaszították a pokollal felérő, három munkanélküli év gyötrelmeibe. Az ember és a művész megtörését nem indokolhatja egy mindig inkább csak nyilatkozatokban lappangóelvi alap, sem egy vitatható művészi igény olyan művészi emberrel szemben, akinek alkotó erejét mesterségesen elsorvasztották. Állítólag 1785-ben még élt. S Várad után alkotott-e még? Nem tudjuk. Nem tudunk egy második Patachich Ádámról sem, aki még egyszer felemelte volna.

FÁKLYÁVAL LEZUHANÓ FÉRFI

Legjobb művének a házi kápolna freskóját tartják, főként annak mennyezetét. Két ismertetést is olvastam róla, de még nem láthattam soha. A leírások szerint sok barokk díszítményt, látszatépítészeti elemet, bibliai képet, jelenetet dolgoz fel. Itt is sok allegorikus alak szerepel. Különösen egy ilyen alak ragadta meg a képzeletemet. Amit erről a művészről szegényes eszközeimmel összegyűjtöttem, minden értesülésem, gondolatom, következtetésem, személyéről szőtt elképzelésem

abban az egy allegorikus alakban összpontosul és ölt testet, akit csak így neveznek: mélybezuhanó férfi, kezében égő fáklya. Egyesek szerint a kárhozottakat jelképezi. Nem tudok szabadulni attól a kényszerű gondolatmtól, hogy benne önmaga allegóriáját festette meg, még akkor, midőn művészetének és sorsának fáklyája magasban lobogott. És én írok róla, tűnődöm egyéniségén, kutatok, keresek, bánkódom eszközeim szegényes voltán. Foglalkoztat, megragad ez a talányos művészlélek s alkotásai közül nem láthatok mást, csak fenn, a homályos magasban ezt a nagy kupolafreskót, álldogálok és bámulok a nagy üres székesegyházban a sekrestyés és más avatottak több mint gyanakvó pillantásaitól kísérve. Nem láthatom nyolc elveszett olajfestményét, s még nem láttam azokat a freskókat sem, amelyeket senki el nem vihette a falakról. Pedig ez volna legérettebb, alkotó ereje teljességében alkotott műve. A helyiség bár két emelet magas, szűk kör számára készült. Ablakai a palota északnyugati szárnyán, a szőlőhegyek felé néznek. Egyik ajtaja a püspök hálósobájából, másik a folyosóról nyílik. Mindenképpen be kellene jutnom... Az épületet most a Vöröskereszt kezeli, a kápolna azonban előttük is zárva van. Végül megtudtam, hogy szerencsétlenségemre valami huzavona keletkezett a kápolna körül. Ennek következtében ajtaja két kulcsra jár, egyiket a káptalan, másikat a tartományi könyvtár őrzi, nehogy egyik a másik nélkül beléphessen. Sejtettem, hogy a behatoláshoz komoly szervező munkára lesz szükség. Festőket, érdeklődőket toboroztam, s az elengedhetetlen magyarázkodás és utánajárás után sikerült megállapodnunk egy időpontban, amikor mindkét kulcs a helyszínen lesz. Az efféle bonyolult vállalkozás azonban első próbálkozására ritkán szokott sikerülni. Én is felsültem. Kedvtelenségemet legyőzve másodszor is megpróbálkoztam. Végre sikerült odacsalogatnunk mindkét kulcsot, s izgatottan két festő, egy fényképész, meg a két kulcstartó, egy könyvtáros és egy kanonok társaságában elindultunk felébreszteni Johann Schöpf bezártan alvó allegorikus alakjait. Megállapítottuk, hogy a nagyszerű palota kívülről tűrhető állapotban van. A legutóbbi tatarozáskor ugyan a két oldalsó rizalit között bevakolták a rusztikus sávozást és több helyről eltávolították a rizalitok mellszobrait, - nem tudni miért. Belül aztán olyan, amilyen egy lakótábor lehet. A Vöröskereszt hozzánk csatlakozó tisztviselőivel együtt elindultunk a vitás ajtó keresésére. A kulcsokat mindkét fél a markában szorongatja, de ajtó sehol. Némi jövés-menés, lépcsőmászás után a helyzet ismerői

megállapították a helyet, ahol az ajtó volt. Tehát hiába állunk itt a kulcsokkal, amelyeket mindkét testület oly féltékenyen őriz, mert a zár és az ajtó, amelyet nyitni hivatottak volnánk, egyszerűen nem létezik. Befalazták. Keressük a másik bejáratot. Hatalmas, tömör kettős keményfaajtókat találunk. A zárat ugyan illendőképpen már régecskén leverték róla, de szerencsére behatolni nem tudtak. Mi sem. Később, újabb próbálkozásaim alkalmával megtudtam, hogy hiába minden szervezkedés, hiába hozatunk mestert, a folyosóra nyíló ajtó felnyitására, mert a mögötte levő másik két ajtó befelé nyílik, s nem is engedhet, mert pontosan előtte tornyozták fel a több mázsa súlyú vitás könyveket. A könyvrakás tehát belülről falazza el az ajtót.

Csalódottan ácsorogtunk a folyosón. Én a kőkockákat bámultam, amelyek valaha visszhangozták, de nem őrizték meg festőnk lábai nyomát. A falhoz támaszkodom, amelyek mögött dolgozott valaha. Ott van kilencedik váradi olajfestménye, a Boromeo szt. Károlyt ábrázoló oltárkép.

Itt járt, elbujdosott, de festményei is elbujdostak s ami megmaradt s végre testközelségbe hozhatná, elzártan, befalazottan búsong magányában.

A téglá és könyvfal mögött tovább zuhan a fáklyás férfiú, angyalmosolyok, allegorikus és hitregei alakok nem tarthatják fenn nagy zuhanásában. Fáklyájának nem fénye, füstje gomolyog utánunk, lélekközelségbe hozza őt s elkeveredik halovány mécszlángommal, amit ezeken a lapokon gyűjtöttem emléke előtt.

(Ha egyszer kiszabadítjuk, ki tudja, milyen állapotban látjuk viszont, s ami még rosszabb – van-e még mondanivalója a mai néző számára.)